सत्यशोधनं इदं धर्मः

सोलापूर इतिहास संशोधन मंडळ, सोलापूर.

Since 27.5.1992

"A Historical Review of Agricultural Development in India"

Proceeding of Inter Disciplinary National Conference.

Jointly Organized by

SOLAPUR ITIHAS SANSHODHAN MANDAL, SOLAPUR.

&

SOU. SUVARNALATA GANDHI MAHAVIDYALAYA, VAIRAG

On

12th March 2016

"A Historical Review of Agricultural Development in India"

National Level Conference
On 12th March 2016

Principal
Dr. Sopan Javale
Sou. Suvarnalata Gandhi Mahavidyalaya , Vairag

Chief Editor
Dr. Sanjay Gaikwad
Shri. Marutirao Sawant

Editor
Dr. Ravikiran Jadhav Shri. Prabhakar Kolekar

Coordinator
Shri. Aappasaheb Birunake
Shri. Govindrao Jadhav

Organized by
Solapur Itihas Sanshodhan Mandal, Solapur (MS)
&
Sou. Suvarnalata Gandhi Mahavidyalaya , Vairag.

Published By
"Laxmi Book Publication"
Historicity International Research Journal

"A Historical Review of Agricultural Development in India"

National Level Conference
On 12th March 2016

"Chairperson of Inauguration Ceremony"

Hon'ble Dr. N. N. Maldar
Vice-Chancellor
Solapur University, Solapur.

Hon'ble Dilipraoji Sopal
MLA , Barshi

Hon'ble Dilipbhai Ghandhi
Hon'ble Shital Ghandhi
Hon'ble P.N. Kulkarni

Key Note Address

Prin. Dr. Somnath Rode
Latur

Chairperson
Prin. Dr. Sopan Javale
Sou. Suvarnalata Gandhi
Mahavidyalaya , Vairag

Resource Person
Dr. Aradhana Kumari
J.S PG College , Amroha (UP)

Valedictory Function
Chief Guest:
Hon. Dr. T.S.Patil
Kolhapur

Message

Hon. Dilipraoji Sopal

It gives me great pleasure to know that **Suvarnashani Bahhudashya Mandal's Sou. Suvarnalata Gandhi, Mahavidyalya, Vairag** is organizing the one day national conference on ***A Historical Review of Agricultural Development in India*** on 12th March 2016.

The conference will be very useful to the students, professors and historians. The subject of the conference will help to uplift the downtrodden from the society. The eminent personalities from all over India will deliver the expert lectures on various issues related to the topic of the seminar.

I congratulate the organizer the principal of the college Dr. Sopan Jawale, convener Prof. Birunake A. R. and Prof. Jadhav G. D. for organizing the national conference in the college and wish all the best for the conference.

Thank You.

HISTORICITY RESEARCH JOURNAL

Content

NO:- 2393-8900

Impact Factor : 0.4521(UIF)

Title And Name Of The Author (S)	Page No
ब्रिटीशकालीन जमीनमहसुलविषयक रयतवारी पद्धती व तिचे मुल्यमापन प्रा. आप्पासाहेब रामचंद्र बिरूनके	1
शिवकालीन शेती व्यवस्था प्रा. अरुण विठ्ठल सोनकांबळे	5
शिवकालीन भारतीय शेतीव्यवस्था व महसूल पध्दती Gajdhane Bhagawat Subhash and Dr. Chandrakant Chavan	8
इंदापूर तालुक्याच्या आर्थिक विकासात साखर कारखान्यांचे योगदान Smt. Bhoite Usha Jaishing	11
छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या काळातील कृषक संस्कृती भोसले अश्विनी विलास	14
मराठेकालीन दुष्काळ (शिवकाळ व पेशवेकाळ) व मराठी राज्यकर्त्यांनी केलेल्या कायमस्वरुपी उपाययोजना डॉ. अंबादास मंजुळकर	17
मध्ययुगीन भारतीय शेती व महसूल व्यवस्था प्रा. डॉ. अमिता नवनाथ नागणे	21
पेशवेकालीन जमीन मोजणी व पहाणी पध्दत Dr. Dhekane K.D.	25
बार्शी तालुक्याचा कृषी विकास Dr. Jadhav Baliram Hanumant	28
) भारतीय शेती व गहू संशोधन आणि महाराष्ट्रातील शेतीसमस्या डॉ. नभा काकडे	33
1 प्राचीन भारतातील कृषिव्यवस्था पुरातत्वीय संशोधन डॉ. राजेंद्रसिंह लोखंडे	37
2 सातवाहन कालिन शेती व्यवस्था डॉ. रविकिरण जाधव , श्री. किशोर सिद्राम चलवादी	39
3 भारतीय शेतक-यांच्या आत्महत्या : काही प्रमुख कारणे डॉ. शीला स्वामी	45

14	आदिवासी भुमिहीनांच्या वनजमिनीचा प्रश्न व दादासाहेब गायकवाड यांची भूमिका Dr. Waghmare Vishnu Babruvan	4[illegible]
15	स्वातंत्र्यपूर्व काळातील शेतक-यांची बंडे प्रा. कु. ज्योती रामचंद्र सुरवसे	5[illegible]
16	शिवकालीन महसूल व्यवस्था लामकाने महेश रमेश	5[illegible]
17	सोलापूरच्या सहकार क्षेत्रातील महामेरु : गणपतराव साठे Lokhande R. J.	5[illegible]
18	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे शेतीविषय धोरण Mr. Narayna Dattatray Bansode	5[illegible]
19	भारतातील भुमिहिन शेतमुजरांच्या आर्थिक समस्या प्रा. अरविंद माने	6[illegible]
20	स्त्रीयांचा व्यावसायीक मागोवा - एकसमाजशास्त्रीय अभ्यास प्रा. बिरादार प्रतिभा रंगरा	6[illegible]
21	मा. यशवंतराव चव्हाण यांचे शेतीसुधारणा विषयक योगदान प्रा.डॉ.कदम संतोष तुकाराम	[illegible]
22	भारतीय कापसाची आठशे वर्षे प्रा. डॉ. वंदना अभिज भानप	[illegible]
23	आधुनिक महाराष्ट्राची जलनिती प्रा. किशोर धोंडीबा थोरे	
24	मराठेशाहीतील दुष्काळ आणि राज्यकर्त्यांचे धोरण प्रा. लक्ष्मी मधुकर रेड~डी	
25	प्राचीन भारतीय शेतीचा उगम व विकास प्रा. मरे आर.एस.	
26	शिवकाळातील दुष्काळ उपाय योजना प्रा.पाटील एच.पी.	
27	शेतक-यांच्या आत्महत्या प्रा. प्रिती देशपांडे , प्रा.डॉ.मोटे आर.व्ही.	
28	सिंदखेड येथील जाधव घराण्यांच्या काळातील पाणी व्यवस्थापन प्रा. संगशेट्टी आर. एम.	
29	प्राचीन भारतीय कृषी समाजव्यवस्था Pro. Sarla Brahmadeo Chavan	
30	मौर्य काळातील शेती व्यवसाय आणि महसूल व्यवस्था प्रा. सोनाली गिरी	
31	अकबर कालीन जमीन महसूल पध्दतः एक अभ्यास. प्रा. सुमन लक्ष्मणराव केंद्रे	

सोलापूरच्या सहकार क्षेत्रातील महामेरु : गणपतराव साठे

Lokhande R. J.
YCM College, Karmala, Dist. Solapur.

प्रस्तावना :

गणपतराव साठे यांचा जन्म उस्मानाबाद जिल्ह्यातील चोराखळी या गावी राहीबाई व धोंडीराम या दांपत्यात्याच्या पोटी १८९० साली झाला.त्यावेळी हेगांव हैद्राबाद संस्थात होते. त्यांच्याकडे गावची पाटीलकीहोती व त्यांचे मूळ आडनाव जाधव असे होते.[१] त्यांना साठ गावची जहागिरी (मुन्साफ) असल्यानेत्याचेहे आडनाव बदलून साठे या नावाने ओळखले जावू लागले. गणपतरावचे प्राथमिक शिक्षण हिंगणगाव (ता.इंदापूर) तर पुढील शिक्षण माढा येथे पूर्ण केले. हैद्राबाद संस्थानात दुष्काळ पडल्यामुळे धोंडीरामसाठे आपले मूळ गाव चौराखळीसोडून माढयास वास्तव्यास आले.तेथेत्याचे मित्र पुरुषात गोसावी यांनी दोन एकर जमीन कसण्यात दिली.गणपतरावांनी आर्थिक अडचणीवर मात करण्यासाठी त्यांना ग्रामपंचायत कार्यालय

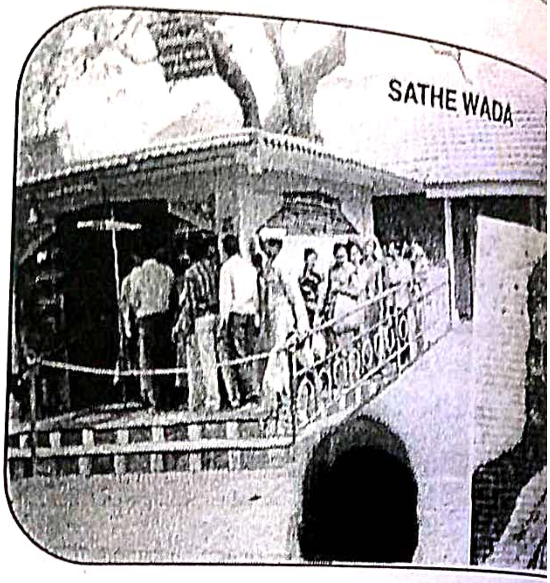

झाडणं, पाणी भरणे, वर्तमानपत्र टाकणे, अशी कामे करुन शिक्षणाचा खर्च भागविला.परंतू कमकुवत आर्थिक परिस्थितीमुळे शिक्षण घेता आले नाही. त्यांनी सातवीपर्यंत शिक्षण घेऊन मामलेदार कचेरीत कारकुन म्हणून काम करण्यास सुरुवात केली.पु त्यांना त्यांच्या उत्कृष्ट कार्यामुळे शिरस्तेदारहाहुद्दा मिळाला.मामलेदार कचेरीत काम करीत असताना सैन्य भरतीच्या माध्य सर्वाधिक उमेदवार उपलब्ध करुन दिल्याबद्दल इंग्रजांनी त्यांना मामलेदार हे पद देवू केले.परंतूत्यांनीते नाकारले.त्या मोबदल्यात येथे पंचवीस एकर जमीन बक्षीस म्हणून घेतली. सामाजिक कार्याच्या आवडीमुळे त्यांनी नोकरीचा राजीनामा देऊन राजकारणात प्रवे

सहकार अर्थ व स्वरुप :

इंग्रजी मध्येसहकाराला Co-Operation असे म्हणतात. Co याचा अर्थ सह आणि Operation याचा अर्थ कार्य क परस्पराच्या हितसाठी एकत्र येवून सहकार्याने काम करणे. सहकारातून प्रत्येक व्यक्तीचे आर्थिक हित जोपासले जाते. भांडवलाबरोबरच व्यक्तीचे संघटन केले जाते. सभासदाने प्रत्येकाचे भांडवल एकत्र करुन स्वत:च्या जबाबदारीवर चालवला जा आर्थिक व्यवहार आहे.[३] सहकारहे एक सर्व समावेश उन्नतीचे साधन आहे. स्वत:च्या उदिष्टासाठी झगडणारे लोक जेव्हा एकाच ध्येया येवून सामुहिक उन्नतीसाठीसामुहिक प्रयत्न करु लागतात. तेथे सहकाराचा जन्म होतो.जगामध्ये लोकशाही, हुकूमशाही किंवा भांडवलवाद असो या सर्व क्षेत्रातसहकार चळवळ प्रत्यक्ष पणे पोहचलेली आहे व सर्व ठिकाणी उपकारकठरलेली आहे.सामान्य आर्थिक विकासाचे साधन म्हणूनसहकाराकडे पाहिले जाते.अर्थात सहकारहे मानवजातीला मिळालेले जन्मजात वरदानच ठरले आहे व्यक्तीच्या विकासापेक्ष सामाजिक संघटनेच्या विकासाठी कार्यरत असतो.परंतू या सामाजिक विकासाचा अखेर केंद्रबिंदू ही व्यक्ती हा

महाराष्ट्रसहकारीसंस्थाचे जाळे मोठया प्रमाणात विणले गेले आहे.राज्याच्या अर्थव्यवस्थेत सहकारीसंस्थानी अतिशय भूमिका बजावली आहे.सहकारी कृषीपतसंस्था, बिगर कृषिपतसंस्था, विपनण संस्था, सहकारीसाखर कारखाने, सहकारीसुत गिरण्या, दुग्ध संस्था या सारख्या सहकारी संस्थाच्या माध्यमातून महारष्ट्रातील ग्रामीण भागाचा आर्थिक सामाजिक विकास घडून आलेला दिस प्रांतात ३० मे १९०४ मध्येसहकारी संस्था अधिनियम लागू करण्यात आला.[४] त्यामुळे सहकारी चळवळीला योग्य दिशा मिळून सहकारी प्रकल्पाची सुरुवात महाराष्ट्रात झाली.सदरसहकार चळवळीच्या विकासामध्ये वैंकुठभाई मेहता, डॉ. धनंजय गाडळी, श्री. वर्द रत्नाप्पाकुंभार वसंतदादा पाटील, राधाकृष्ण विखेपाटील, शंकरराव मोहितेपाटील, भाऊसाहेब साने, गणपतराव साठे आदींचे कार्य म असल्याचे दिसते. सहकारीसंस्थामुळे महाराष्ट्रातसहकार अर्थ व्यवस्थेला महत्वाचे स्थान प्राप्त झाले आहे.म्हणूनसुनियोजित आर्थिक वि

लोकशाहीप्रधान साधन म्हणूनसहकाराचासहकारीसंस्थामुळेसहकारी अर्थव्यवस्थेचा विकास होत गेला.[५] १९२४ पर्यंत महाराष्ट्रातीलसहकार चळवळीचा वेग मंदहोता.त्यानंतरसरकारने मुंबई सहकारी कायदा (१९२५), मुंबई सावकारी कायदा या सारखे कायदे केले.तसेच महाराष्ट्र भूतारण बँकाची स्थापना महाराष्ट्रात झाली.इ.स.१९४८ ते १९६१ या काळातसहकार चळवळीत वाढ होऊनसहकारी उपसा जलसिंचन योजना, सहकारीसाखर कारखाने याची सुरुवात झाली. इ.स.१९६० मधील महाराष्ट्रसहकारी संस्था अधिनियमामुळेसहकार चळवळीला निश्चित दिशा देणाराठरला.त्यामुळे इ.स.१९६२ च्या पुढील काळसहकार चळवळीचा चौफेर प्रगतीचा काळ मानला जातो.[६] महाराष्ट्रातीलसहकारी चळवळ देशात अग्रेसर आहे. या चळवळीने निःस्पृह आणि नेत्रदिपकअसे कार्य करुन सहकारी संस्था या लोकशाहीचे द्योतक आहेतहे दाखवून दिले आहे.

सोलापूर जिल्हासहकार चळवळ व जी.डी.साठे :

गणपतराव साठे यांनी वयाच्या २५ व्या वर्षापासून सामजिक कार्याच वसा घेतला.सहकाराच्या माध्यमातून समाजाला सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिकस्तर उचवण्यासाठीत्याचेसहकार क्षेत्रातील योगदान मोलाचे आहे.माढा जगदंबा को.सोसायटीसदस्य म्हणून प्रवेश केला आणि सोलापूर जिल्हयातील अनेकसहकारीसंस्थाचे पुढे प्रतिनिधीत्व केले.[७] हे करीत असतानाच सहकाराला योग्य दिशात्यांनी प्रयत्न केला व संस्थाना समाजाभिमुख बनविले.

जी.डी. साठे यानी सभासदाच्या मनात फक्त सभासद असण्याची भावना जागृत ठेवली नाहीतरहे सभासद सहकारी चळवळीचे महत्वाचे अंग आहेत. याची जाणीव जागृतीही निर्माण केली.तसेचसहकारी संस्थावर शासनाचे पूर्ण नियंत्रण असावे, यासाठी जी.डी.साठे अग्रहीहोते.कारण फक्तनोकरशाहीवर सहकार अवलंबून न राहता त्याला नियंत्रित करणारी अशी एक व्यवस्था हवी की, ज्या बाबत लोकांमध्ये विश्वास निर्माण व्हावा.सहकारीसंस्थातील शासनाची गुंतवणूक व समाजाच्या हिताच्या जपवणूकीच्या दृष्टीनेसहकारी क्षेत्रावर नियंत्रण जरुर असावे.सहकार विकसित करावयाचा असल्यास त्यामधील महत्वाचे चार घटक सभासद कार्यकर्ता, सेवक आणि शासन याच्यामध्ये श्वाश्वत संबंध असणे आवश्यक आहे.या सर्वांचे कर्तव्यपालन व्यवस्थीत झाल्यास सहकाराला कधीच बाधा येणार नाही मांडले.[८] सहकारी क्षेत्रच्या गुणात्मक व निकोप वाढीसाठी सभासद, सेवक, कार्यकर्ता आणि शासन याचा आवश्यकतो सहभाग व कर्तव्याची जरुरी आहे.सहकारी खात्याचे विस्तारीकरण व्हावे, सहकारी खात्याने जबाबदार व कार्यक्षम बनावे या गोष्टीवर जी. डी. साठे यांनी भर दिला.सहकारी कायद्यातहोणाज्या नियंत्रणामध्ये साधन ही नोकरशाही आहे. तिची दप्तर दिरंगाई थांबून ती कार्यक्रम व जबाबदार करावयाची असेल, तर कायदे कमी करुन कार्यवाहीची बंधन घालून तिच्या कामाचे मोजमाप घेतले पाहिजे व हे सर्व लोकप्रतिनिधीनी करावे असा आग्रहत्यांनी धरला.[९]

माढातालुकासहकार चळवळ व जी.डी.साठे :

सोलापूर जिल्हयात प्रथम सहकार चळवळीस प्रारंभ बार्शी तालुक्यात झाला. माढातालुक्यानेतो आत्मसात केला असे म्हणावे लागेल. राज्य व्यवस्थेकरीता माढातालुक्याचे विभाजन स्वांतत्र्य पूर्व स्वांतत्र्योत्तार दोन कालखंडात विभाजन केले गेले आहे.[१०] तरीही या तालुक्यात स्वतःच्या भांडवलावर चालणाज्या सोसायटया असल्या तरी अडचणीच्या काळातही स्वयंस्फूर्तीने आपल्या ध्येयाप्रत जाणाज्या सोसायटया उल्लेख पुढील प्रमाणे

माढा जगदंबा सोसायटी(१९२०), शंकराराव को. सोसायटी या जनता नागरीसहकारी बँक (१९७७) माढेश्वरी अर्बन डेव्हपमेंट को-ऑप मर्या. माढा(१९९५) , नागरीसहकारी पतसंस्था महत्व पूर्णसहकारी संस्था आहेत.[११]

गणपतराव साठे यांनी माढा बहुकार्यकारणी सेवा सहकारी संस्था स्थापन केली.सोसयटीही त्या गावच्या आर्थिक विकासाचे उद्दिष्ठसमोर ठेवून माढातालुका सुपरवायझिंग युनियन माढा १९१५ साली स्थापन केली.त्यानंतर माढातालुका सुपरवायझिंग युनियन माढा (१९१८), सोलापूर जिल्हासह. बोर्ड सोलापूर (१९३७), खरेदी विक्री संघ कुर्डूवाडी (१९५२) कृषी उत्पन्न बाजार समिती (१९५२) म. गांधी वसतीगृह (१९५१), डिस्ट्रीक बोर्ड हायस्कूल (१९४७) या संस्थांची स्थापना त्यांनी माढा येथे केली.[१२]

जिल्हा मध्यवर्ती बँक

महाराष्ट्रात शेतकज्यांना आर्थिक पतपुरवठा करण्यासाठी प्रत्येक जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँकेची उभारणी करण्यात आली.१९१८ मध्येसोलापूर येथे बँकेची स्थापना झाली.या बँकेच्या संचालक पदीसाठे यांनी काम केले.तसेचत्यांनी सन १९५०-५१ ते १९५७-५८ सोलापूर जिल्हा मध्यवर्ती बँकेचे चेअरमन म्हणूनत्यांनी काम केले.[१३] या काळाततत्यांनीसोलापूर जिल्हा बँकेला अधिक अधिक लोकाभिमुख बनवण्याचा प्रयत्न केलासहकारी संस्थाच कर्तव्यवहार, सभासद शेतकज्यांच्या अडचणी, थकबाकीच्या समस्या, भरडल्या जाणाज्या छोटया शेतकज्यांचे असंख्य प्रश्न या सर्वांकडे गणपतराव साठे यांनी लक्ष घातले.

जिल्हा पातळीवर सहकार क्षेत्रात काम करीत असतानाच राज्यपातळीवर काम करण्याचीसंधी त्यांना मिळाली मुंबई प्रांत विधान परिषद या स्थानिक स्वराज्य मतदारसंघातून इ.स.१९५२ ते १९५८ या कालखंडातत्यांची आमदार म्हणून निवड झाली. मुंबई प्रांतिक को. ऑपरेटिव्ह बँक, एक्झीक्युटिव्ह सबकमिटी मुंबई १९५४-५९ मध्येसदस्य म्हणून काम पाहिले.[१४]

महर्षी ही पदवी :

इ.स.१९५२ साली माढयातील राज्यवाडयात सहकार परिषद झाली.सहकाराचे आद्य प्रणेते परिषदासाठीहजरहोते.सोलापूर जिल्हयात गणपतराव साठे यांनी केलेल्या कामाचा अनेकांनी या परिषदेत आपल्या भाषणा परिषदेत वैकूठभाई मेहता यांनी गणपतराव साठे यांना महर्षीही पदवी १९५२ मध्ये दिली.[१५]

गणपतराव धोंडीबा साठे यांचे कार्य बहुआयामी आहे.त्यांच्या कार्याचे मुल्यमापन एका निश्चित चौकटीत आहे.ग्रामस्तरापासूनते राज्यस्तरापर्यंतत्यांनी विविध क्षेत्रात महत्वपूर्ण कार्य केले.सहकाराचे गोट अभ्यासक म्हणू जगतात.गणपतराव साठे यांना ओळखले जाते.याचे कारण सकाराबद्दलचे त्यांचे चितन गहनहोते.सहकार वाढला पाहिजे व शेतकज्यांना झाला पाहिजे व अभ्यास चिंतनचा आधारहोता."ग्रामीण विकासासाठी लोकशाही पध्दतीची संख्या म्हणजेसहकार हा त्याचा सहकारावरील विश्वास होता.सहकार क्षेत्राच्या माध्यमातून गोरगरीब शेतकरी जनतेची सेवा करण्याचे ाानयोगीसमाजातील अज्ञान अंधकार अशिक्षितता या व्याधींना दूर करु पहातहोता जो पर्यंत समाजाचा बौध्दिकस्तर ठेंचाव ग्रामीण विकास होणार नाहीहे गणपतराव साठयांनी बहुजन समाजातील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक विकासासाठी त्यांनी ग्राम मदतीने म.गाधी वस्तीगृहाची सुरुवात माढा येथे १९५१ साली. केली.[१७]

गणपतराव साठे यांनी आपल्या वयाच्या २५ व्या वर्षापासून समाज कार्य आणि राजकारणात सक्रिय सहभाग पातळीबरोबरच जिल्हास्तरावरील विविध संस्थावर त्यांनी काम केले. ज्या संस्थेवर त्यांनी कार्य केले त्या आजही आपला न आहेत.सांराश गणपतराव साठे यांच्या कार्याचे मूल्यमापन केल्यावर निश्चित होते की, जी.डी.साठे यांनीसहकार शिक्ष समाजकारण या सर्व क्षेत्रात मुक्तपणेसंचार केला. सहकार क्षेत्रात काम करीत असताना त्यांनी आपल्या कार्याचा वेगळा ठस जरी वेगवेगळी असलीतरीत्यांची काम करण्याचीसचोटी मागे सामान्याच्या विकासाची तळमळ प्रकर्षाने दिसून येते.[१८] जिल्हयातसहकार क्षेत्र त्यांना मार्गदर्शक मानते.प्रशासक व महर्षी या सन्मानीत उपाधीने त्यांना गौरविले आहे.त्यांच्या सहकारातील तिसरी पिढी यशस्वी वाटचाल करीत आहे. सहकाराच्या गुणदोषाचीत्यांनी केलेली चर्चा निश्चित मौलिक आणि आहे.याची नोंदसहकाच्या इतिहासात निश्चित घेतली गेली आहे.अशा सहकार चळवळीत ५५ वर्ष सातत्याने वेगळेपण जपण साठे यांचा मृत्यू २४ जुलै १९७३ रोजी झाला.

संदर्भ सूची :

१) जाधव जी.पी. (संपा) स्मृतीग्रंथसहकार महर्षी गणपतराव साठे पृ.३
२) कित्ता - ४
३) बुध्दीसागर एम.जी. सहकारी वाटचाल (१९५९) पृ.६७
४) सातकर साहेबराव - सहकरी महाराष्ट्र १९९९ पृ.९
५) जी.एम.अळंवडी, सहकार तत्व व्यवहार राजेंद्र प्रकाशनसोलापूर १९७६ पान १३
६) शिंदे विलासराव (सं.पा.) सहकार अमृत पृ.१०
७) कित्ता - पृष्ठ. २२
८) कित्ता - पृष्ठ. १२७
९) कित्ता - पृष्ठ. २७
१०) कित्ता - पृष्ठ. ४०
११) कित्ता - पृष्ठ. ३०
१२) कित्ता - पृष्ठ. ४२
१३) कित्ता - पृष्ठ. ४३
१४) कित्ता - पृष्ठ. ५
१५) कित्ता - पृष्ठ. १२
१६) कित्ता - पृष्ठ. २६
१७) कित्ता - पृष्ठ. ३०
१८) कित्ता - पृष्ठ. ४२

Lokhande R. J.
YCM College, Karmala, Dist. Solapur.